

DUROVICS ALEX

AZ EPERJESI KOLLÉGIUM LÍCEUMI HALLGATÓI (1804–1850)

THE STUDENTS OF THE COLLEGE LYCEUM AT EPERJES, 1804–1850. This study explores the history of the evangelical college of Eperjes, which was established in the second half of the 17th century and which was one of the most important institutions of higher education in Upper Hungary in the first half of the 19th century. In the educational order of the school, which was revived in 1785. Besides classes of basic training a significant role was granted to the philosophical, theological, and legal training offered in the most advanced classes. Utilizing the evidence of the data base pertaining to students who enrolled in the first half of the 19th century, the study confirms that the Eperjes school – as an institution with a higher-education quality – played a crucial role in the history of education in Upper Hungary. Throughout the first half of the 19th century the school was capable of retaining its unique character, which permeated onto the neighbouring regions, while its educational program supplied the young generation of the evangelical nobility and of the middle class with the knowledge necessary for subsequent careers.

1. A kollégium előzménye

Az eperjesi kollégium több szempontból is meghatározó szerepet foglalt el az evangélikus iskolák sorában már a 17. századi létrejöttét követően. Azon túl, hogy ez volt az evangélikus felsőoktatási intézmények között az egyetlen, amely a református iskolákra jellemző kollégium nevet választotta, s egyike volt azon intézményeknek is, amelynek falai közt az országba behatoló új eszmék a leghamarabb bontakozhattak ki.¹

Eperjes szabad királyi város iskolájának alapját abban a katolikus iskolában találjuk, amely már 1429-től egy iskolamesterrel működve látta el az ifjúság tanításának feladatait.² A város kereskedőinek és iparosainak a német területekkel meglévő szoros kapcsolatának köszönhető, hogy a település polgársága Luther Márton egyházjavító gondolataival már igen korán megismerkedhetett. Az új tanok gyorsan meghallgatásra találtak, amelyet mi sem bizonyít jobban, hogy Eperjesen már 1531-ben működött evangélikus közösség Antonius Transilvanus prédikátorral.³

¹ MÉSZÁROS András, *Az eperjesi kollégium a magyar művelődéstörténetben*, Magyar Társadalomtudományi Szemle 6 (2003/4), 50–54.

² GÖMÖRY János, *Az eperjesi ev. kollégium rövid története (1531–1931)*, Presov, 1933, 7.; Vandrák András már erre az időpontra kialakult egyházközsegről ír, Erdélyi Antal prédikátorral.

³ VANDRÁK András, *Az eperjesi egyházkerületi, ág. h. evangélikus collegium múltjának és jelen állapotjának vázlatos rajza*, Eperjes, 1867, 4.

A reformáció korának többi hasonló sorsú intézményével összevethetően az eperjesi iskola is követte a város polgárságának hitbeli megújulását, s már viszonylag korán az egyházközséget követve 1531-et követően evangélikus jelleget öltött.⁴ A reformáció korán felismerte az oktatás vallási életben betöltött fontos szerepét, minek következtében ezek az iskolák nem csak Eperjesen, de az ország más tájain is gyors fejlődésnek indultak. E folyamat eredményeként Eperjes már 1534-ben gimnáziummal rendelkezett, s oktatóinak jövedelmét a város pénztárából biztosították.⁵

A reformáció gyors terjedésének eredménye volt, hogy Sáros megye területén létrejött négy városi esperesség – Eperjes, Bártfa, Kisszeben és Nagysáros – mellé 1549-ben Lőcse és Kassa városa is csatlakozott elfogadva azt a hitvallást (*Confessio Pentapolitana*), amelyet az Ágostai hittételek alapján, Eperjesen foglaltak össze.⁶ Az új egyházszervezet kiépülésével és a gyülekezetek számának növekedésével Sáros megye területén a 16. század végére az evangélikus hitű anyaegyházak száma meghaladta a 70-et. Ez a folyamat Eperjes szabad királyi városának esetében is együtt járt a polgárság nagyobb arányú áttérésével, amely természetesen magával hozta a szenátus összetételének ilyen irányú eltolódását.⁷

2. A Kollégium létrejötte és hanyattatásai

A magasabb szintű oktatást biztosító intézmény, a kollégium létrehozásának tervét a 17. század közepén események egész láncolata alapozta meg. Ezek közül mindenképpen az első tényezőt a harmincéves háború (1618–1648) következtében beállott állapotokban kell keresnünk. Maga a háború megzavarta és ellehetetlenítette azt a gyakorlatot, amely szerint a magyarországi evangélikus ifjúság szinte hagyományosan német egyetemeket látogatott. Márpedig az evangélikus lelkészek utánpótlását éppen azok a külföldet megjárt tudós emberek jelentették, akik magyarországi tanulmányaikat követően ismereteiket a Német-Római Császárság egyetemein tökéletesítették. A második tényező lehetett a tanulóifjúság részéről megjelenő igény az intézményen belül elsajátítható bölcsészeti és teológiai tudományokra. Mindezen igények megvalósulásához hozzájárult, hogy szerencsés időben bukkantak fel. Az iskolák értékének felismerése a reformáció számára, valamint az a tény, hogy Eperjes városa a korszakban érte el gazdasági virágzásnak csúcspontját,⁸ biztosította a jómódú és a humanizmus értékrendjét magáénak valló gazdag városi polgárság és a város elöljáróságának támogatását.⁹

⁴ GÖMÖRY, *i. m.*, 7.

⁵ VANDRÁK, *i. m.*, 4.

⁶ *Uo.*, 5.

⁷ *Uo.*, 6.

⁸ A gazdasági tényező volt az egyike a nagy reményekkel induló és egy ideig jelentős szerepet betöltő bártfai iskola hanyatlásának.

⁹ GÖMÖRY, *i. m.*, 11–12.

Így tehát annak követelménye, hogy az evangélikus ifjúság számára mindenképp szükséges biztosítani felsőbb tudományok bizonyos fokú oktatását, szinte sorsszerűen összekapcsolódott azzal az Eperjesen az idő tájt felmerült nehézséggel, hogy a korábbi intézmény a 17. század második felére kinőtte falait. Ekkor – valamikor 1660 táján – jelent meg az iskola rektorának, Bayer Jánosnak, az az elképzelése, miszerint szükséges volna a felső-magyarországi evangélikusok problémáit egy felsőbb iskola felállításával orvosolni. A cél megvalósításában a város magisztrátusa, élén Wéber János főbíróval, már a kezdetektől fogva számított Sáros megye nemességére, valamint a többi egyház-község segítségére.¹⁰

Előbb 1664. augusztus 11. és 20. között, majd azt követően, 1665-ben még két ízben került sor disputákra a fent említett felek között. Végtére is a döntő szót a november 18-i kassai tanácskozás mondta ki, amely egyöntetűen egy kollégium felállítása mellett foglalt állást, és arról határozott, hogy a célhoz szükséges összeget gyűjtéssel teremtsék elő.¹¹

A magyarországi és erdélyi *mendicatioból* (gyűjtésből), valamint a megye nemességének és gyülekezeteinek, továbbá a város polgárságának és más egyéb helyekről (pl. az evangélikus német fejedelemségektől és városoktól, a svéd és a dán királytól)¹² befolyt adományok eredményeként 1666. április 6-án kerülhetett sor az új intézmény alapkövetelésére.¹³ A bécsi udvar reakciója nem sokat váratott magára. I. Lipót 1666-ban előbb április 11-i, majd július 21-i rendeletében büntetés terhe mellett – uralkodói előjogára hivatkozva – tiltotta meg az eperjesieknek egy akadémia felállítását. Az eperjesi tanács állásfoglalása a kérdésben – 1666 szeptemberében megjelent feliratában – az volt, hogy törekvésük nem akadémia, csupán egy teljesebb gimnázium felépítésére irányul.¹⁴ A gyorsított ütemben folyó építkezés következtében másfél év alatt elkészült az új iskolaépület, amelynek felavatására 1667. október 18-án került sor. Az új intézmény az uralkodói tilalomnak köszönhetően, ha név szerint nem is felsőoktatási intézményként, de annak szerepét betöltve kezdte meg működését.¹⁵

Létrejutte után a Kollégium oktatási rendszerét tekintve 10 osztályból (*Classis*) állt, ahol ekkor még – a később kialakult rendtől eltérően – az „első osztály” megjelölés a legkisebb diákok számára fenntartott osztályt az abécésekét (*Classis Alphabetariorum*) jelezte. Ebben történt a betűk és olvasás megismertetése az ifjúsággal.¹⁶ A felsőbb tudományokba való bevezetés a hetedik osztálytól vette kezdetét, és a tizedikben (*Theologorum*)

¹⁰ VANDRÁK, *i. m.*, 6–7.

¹¹ BRUCKNER Győző, *A tiszai evangélikus egyházkerület miskolci jogakadémiájának múltja az eperjesi ősi kollégium tükrében*, Miskolc, [é.n.].

¹² SZÖGI László, KÓNYA Péter, *Sáros megyei diákok az európai egyetemeken 1387–1918*, Budapest, 2012, 36.

¹³ GÖMÖRY, *i. m.*, 15–16.

¹⁴ HÖRK József, *Az eperjesi ev. ker. collegium története*, Kassa, 1896, 9–11.

¹⁵ GÖMÖRY, *i. m.*, 15–16.

¹⁶ HÖRK, *i. m.*, 391.

– az intézmény rektora által oktatott – teológiai ismeretek elsajátításával zárult.¹⁷ Már az iskola ezen időszakában folyt bizonyos jogi ismeretek átadása az intézmény kilencedik osztályában (*Classis Physicorum et Metaphysicorum*), de ez csak érintőlegesen a közjog és politika tárgyának keretében valósult meg, és távolról sem hasonlított a majd csak 1815-ben megindult jogi oktatáshoz.¹⁸

Az intézmény élére Magdeburgból Pomarius Sámuel t hívták meg, akinek vezetői tevékenységét hat megyei és hat városi felügyelő volt hivatott ellenőrizni.¹⁹ A testület hat nemesi továbbá hat polgári származású személyből állt, és teljesített feladatairól elszámolással csupán a pártfogósági gyűlés által megválasztott bizottmánynak tartozott.²⁰

1667 októberében indult meg az oktatás az intézményben, s az első tanévet a rákövetkező év október 10-én közvizsgával zárták le. Az ünnepélyes alkalmat hitviták és disputációk mellett színi előadás koronázta, amelynek során a diákság válogatott tagjai előadták Ladiver Illés – a *Logicorum* oktatója – *Eleazar constans* címet viselő darabját. Ahogy azt az előadásról fennmaradt, az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető színlap²¹ is bizonyítja, ebben az időben nem kisebb személy volt a diákság soraiban, mint Thököly Imre, az intézmény későbbi patrónusa. Hasonló módon ünnepelték meg a rákövetkező évben megtartott közvizsgákat is, amikor színielőadás alkalmával adták elő Ladiver *Papinianus tetragonos*²² című munkáját.²³ Ez a két színlap az egyedüli, jelenleg ismert forrása a Kollégium e korai időszakának.

A történelmi viszonyok nem sok időt hagytak az iskola tudományos kibontakozására. Az elkövetkező zűrzavaros időszakokban, előbb 1673-tól²⁴ egészen 1682-ig, majd a Thököly-féle mozgalom után, 1686-ban ismét száműzetés várt a kollégium oktatóira és diákságára. A Rákóczi-szabadságharc 1705-től rövid ideig tartó enyhülést hozott ugyan, de a felkelés kurdarca később csak tovább rontott a város evangélikusainak helyzetén. 1710-ben gróf Pálffy János vezényletével újra elvették az eperjesi evangélikusok templomait és kollégiumát, amelyeket a jezsuita rend vett át.²⁵

Az intézmény helyzete csak 1714-ben rendeződött valamelyest, amikor a városfalakon kívül engedélyezték az evangélikusok számára egy fából épült templom és egy szintén csak fából készült iskolaépület felépítését.²⁶ Az iskola nyomorúságos körülmé-

¹⁷ VANDRÁK, *i. m.*, 9.

¹⁸ TÓTH Sándor, *Sáros vármegye monográfiája* III, Budapest, 1912, 284.

¹⁹ VANDRÁK, *i. m.*, 8.

²⁰ PULSZKY Ágoston, *Az eperjesi kollégium*, Vasárnapi Újság, 1857. szeptember 20.

²¹ ELIAS LADIVER, *Eleazar constans*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. RMK II. 1123.

²² ELIAS LADIVER, *Papinianus tetragonos*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. RMK II. 1185

²³ VANDRÁK, *i. m.*, 10.

²⁴ Az iskola ezen évében lezajlott szörnyű eseményeinek értékes forrása Pomarius Sámuel naplója *Acta tragica deformationis Eperiensiensis 1673*, amelyet 1936-ban Frenyó Lajos sajtó alá rendezve és jegyzetekkel ellátva *Pomarius Sámuel naplója Eperjes deformációjáról 1673-ból* címmel jelentetett meg, Miskolc, 1936.

²⁵ BRUCKNER, *i. m.*, 19–20.

²⁶ GÖMÖRY, *i. m.*, 28–29.

nyek között tengődött, háborgatva a bécsi udvar és a jezsuita rend panaszaitól.²⁷ Már 1671-ben megszűnt a Kollégium teológiai tanfolyama, s újraindításának a vészterhes időszakok, majd az azt követő zavaros évek és rendezetlen állapotok sem kedveztek. A politikai helyzet enyhülése csak 1750-ben tette lehetővé a teológiai tárgyak oktatásának újraindítását.²⁸ Az iskola tanrendje szerint ekkor már csak hét osztályban folyt oktatás, amelyek közül továbbra is csak a felsőbb osztályban voltak tudományos jellegű stúdiumok. Itt a logikán túl már többek közt fizikát és metafizikát, természetjogot, egyetemes történelmet, teológiát, héber és görög nyelvet, valamint matematikát is oktattak.²⁹

3. A kollégium a zavartalan fejlődés útján

Az eperjesi kollégium zürzavaros és hányattatásokkal teli történetének végét két igen jelentős évszám jelöli. Az első a jezsuita rend 1773-as felszámolása, míg a második az 1785. esztendő, amikor Eperjes evangélikusai megváltották korábbi épületeiket.³⁰

A jezsuiták feloszlását követően a korábbi kollégiumi épület – a templommal együtt – a kincstár felügyelete alá került, és elárvereztetéséig katonai raktárként használták. Miután az épületek elárverezéséről döntés született, a város evangélikusain kívül annak tanácsa is jelentkezett az épület megvásárlására. A többet ajánló evangélikusok megsegítésére érkezett le 1784 júniusában II. József parancsa a városhoz azzal a határozattal, hogy amennyiben a város evangélikusai a 6000 Ft vételi árat kifizetik, a továbbiakban mind a templomot, mind pedig az iskolát minden háborgatástól mentesen birtokolhatják.³¹ Azt követően, hogy a különféle adományok, és az erre a célra rendezett gyűjtés útján a környék evangélikusai a meghatározott összeget kifizették, 1784. november 25-én ünnepélyes körülmények között Toperczer Zsigmond egyházi és iskolafelügyelő átvette az épületek kulcsait.³² Így tehát az 1785. tanévet az iskola ifjúsága és oktatói már a „régí” épületben kezdhették meg. Az iskola vezetését Carlovsky János rektor, Mayer András *conrector*, valamint Walleuthner Dániel *subrector* látta el.³³

Az 1786-os évben került sor arra, hogy a környék evangélikusai rendezzék a kollégium tulajdonlásának kérdését. Ennek során egyrészt a tiszai egyházkerület, másrészt pedig a két érdekelt egyházközség szerződésben állapodott meg, miszerint az intézményt a továbbiakban közösen birtokolják.³⁴ E megállapodásnak részét képezte az intézmény kiadásainak felosztása is, amelynek 2/3-át a német-magyar, 1/3-át a szlovák

²⁷ BRUCKNER, *i. m.*, 23.

²⁸ TÓTH, *i. m.*, 284.

²⁹ HÖRK, *i. m.*, 395.

³⁰ BRUCKNER, *i. m.*, 23.

³¹ GÖMÖRY, *i. m.*, 35.

³² GÖMÖRY, *i. m.*, 36.

³³ HÖRK, *i. m.*, 122.

³⁴ VANDRÁK, *i. m.*, 22.

gyülekezet vállalta magára.³⁵ Magának az épület javításának költségeit is ehhez hasonló módon rendezték. Az összes költség 1/8-át az említett három eperjesi egyházközség, míg az összes többit maga az egyházkerület fizette ki.³⁶

Az iskola vezetésében Carlovsky János 1794. október 24-i halála hozott változást. A kerületi kisgyűlés választása alapján a hivatal Lovich Ádámra szállt volna, ő azonban nem fogadta el a kinevezést. Az igazgató székét végül Kralovánszky András foglalhatta el, amelyben egészen 1802-ig, lemondásáig ült.³⁷ Az őt követő Mayer András igazgatósága már hosszabbnak és eredményesebbnek is bizonyult, mivel ő e tiszttét egészen 1831-ig viselte.³⁸

4. A kollégium mint a kerület iskolája

A kollégium fejlődésének és betöltött szerepének egyik meghatározó pontját jelentette az az 1804-ben megkötött egyesség, amelynek során a Tiszai Evangélikus Egyházkerület támogatásáról biztosítva az iskolát, azt kerületi iskolájának nyilvánította.³⁹ Ez a változás azon túl, hogy az intézmény gazdasági helyzetét bizonyos mértékben stabilizálta – új pénztárkezelési szabállyal –, az iskola felügyeletében is több teret engedett a kerületi gyűlés számára. Az iskola vidéki főfelügyelője a kerületi felügyelő és vele együtt a kerületi elnökség lett.⁴⁰ A kollégium anyagi helyzetét előbb 1806-ban, majd 1810-ben is több alkalommal, alapítványokkal javították, ezzel is mutatva a kerületi iskolává emelt intézmény iránt megnövekedett érdeklődést. A több mint 1900 Ft-ot kitevő alapítványok adományozóinak sorában a vármegye olyan neves családjait találjuk, mint a Dessewffyek, Pulszkyak vagy Szirmayak.⁴¹

A korábbi tanrendhez képest csak 1806 júliusában történt kisebb változás, azt követően, hogy azt a pártfogói gyűlés kezdeményezte. Ennek az volt a lényege, hogy olyan módon akarták a „prima” tanrendjét megváltoztatni, hogy abban a jogi pályára készülő hallgatók számára tartott hittani előadásokat terjedelmükben csökkentették. A pártfogóság ezen igényét az iskola teljesítette, és a rákövetkező 1806-os tanévtől már az alapján folyt az oktatás.⁴² A korábbiakhoz hasonlóan ekkor is az I. osztályban folyt a magasabb szintű ismeretek átadása, de azok tanításának feladata megnövelt tanítógárdával – három tanár közt felosztva – történt. A korábbi bölcsészeti, teológiai és jogi tárgyak mellett jelentős mértékben oktattak új tantárgyakat is.⁴³ A tantárgyak tanerők

³⁵ GÖMÖRY, *i. m.*, 36.

³⁶ TÓTH, *i. m.*, 277.

³⁷ HÖRK, *i. m.*, 129–130.

³⁸ *Uo.*, 132.

³⁹ GÖMÖRY, *i. m.*, *uo.*

⁴⁰ *Uo.*, 134.

⁴¹ *Uo.*, 135.

⁴² *Uo.*, 136.

⁴³ *Uo.*, 395.

közi felosztását tekintve megállapítható, hogy a teológiát leszámítva a kollégiumban szakszerű oktatás helyett a „*polymathia*” mentén szerveződött a tanítás.⁴⁴

A javuló tendenciák ellenére a 19. század első felében sosem rendeződött kielégítően a Kollégium helyzete. Annak ellenére, hogy nem csupán a város és a környék nemessége, de maga az egyházkerület is anyagi támogatásban részesítette az iskolát, az egyes adományokon túl igen szerény körülmények, a tanári kar szempontjából pedig igen magas fluktuáció voltak jellemzők. Így aztán sok esetben megtörtént, hogy miután egyik-másik tanár lelkesnek meghívatott, pótlását nem új oktató alkalmazásával, hanem egy másik, már meglévő oktató terhelésével tudták csak megoldani.⁴⁵ Így történhetett, hogy az adományok dacára szegény intézményben 1806-ban megüresedett *prima* második tanárának feladatait – annak 1810/11-es betöltéséig – a bölcsészeti tárgyak tanítását végző Carlovsky Zsigmondnak egyedül kellett ellátnia.⁴⁶

Az iskola tanárai részéről történtek kísérletek az iskola jelentőségének emelésére. Így például az 1807 augusztusában Rozsnyón összeült tiszai kerületi gyűlésen, amelyen többek közt megvitatták a Schedius Lajos és Lovich Ádám által készített tantervet is. A Kollégium követői azt ajánlották a kerületnek, hogy tekintsék az eperjesi kollégiumot anyaiskolának, és oda összpontosítsák a filozófiai, teológiai és jogi oktatást. A javaslatot, bár jelentős javulást eredményezett volna az iskola státusában, végül nem fogadták el. Elutasításának oka az volt, hogy a gyűlés résztvevői az – lényegében intézményi és anyagi centralizációt jelentő – ajánlat elfogadásával nem akartak további forrásokat elvonni a többi evangélikus intézménytől.⁴⁷

Az iskola gazdasági helyzetére az 1811-ben bekövetkezett „*devaluatio*” nagy csapást jelentett, miután annak hatására a Kollégium tőkéje mintegy a felére értékelődött le. Ez az értékcsökkenés vezetett Vandrák András szerint ahhoz, hogy az akkori tanári fizetések értéke az 1795-ös év szintjére esett vissza. A helyzeten bár a pártfogók adományai révén enyhíteni próbáltak, nem tudtak úrrá lenni.⁴⁸ E kellemetlen gazdasági állapotnak a másik eredménye az volt, hogy kivitelezhetlenné váltak azok az elképzelések, amelyek a Schedius-féle tanterv kollégiumon belüli megvalósítására irányultak.⁴⁹ A következő évek természeti katasztrófái, kiváltképpen az 1813-as árvíz, sem kedveztek az iskola helyzetének. Javulás csak 1817-et követően állt be.⁵⁰ A Tiszai Evangélikus Kerület, illetve két evangélikus gyülekezet anyagi hozzájárulása ellenére is a kollégium gazdasági

⁴⁴ Az evangélikus iskolák esetén ez a fogalom azt jelentette, hogy „*két három tanár oly rengeteg tudomány tanítását vállalja magára, amelyet 3 egyetemi fakultás sem merne tisztességesen elvégezni.*” SZELÉNYI Ödön, *A magyar ev. nevelés története a reformációtól napjainkig, különös tekintettel a középiskolákra*, Pozsony, 1917, 74.

⁴⁵ VANDRÁK, *i. m.*, 23.

⁴⁶ HÖRK, *i. m.*, 142.

⁴⁷ *Uo.*, 139.

⁴⁸ VANDRÁK, *i. m.*, 25–26.

⁴⁹ HÖRK, *i. m.*, 142.

⁵⁰ VANDRÁK, *i. m.*, 25–26.

helyzete a 19. század első felében mindvégig az egyes adományozóktól függött, s az alapítványok vagyonának gyarapodásán, illetve az időnként megtartott, az intézmény megsegítésére irányuló, gyűjtéseken múltott.⁵¹

Az oktatás szerkezetében 1815 hozott kedvező változást. Az iskola jogi oktatása szakszerűbb formát nyert, miután a kollégiumi oktatás jogi kurzussal bővült. Ennek vezetésére Thomka István – egy helyi ügyvéd – vállalkozott ingyen, heti 4-6 órában. Felajánlását a kerületi gyűlés szeptember 1-jei ülése alkalmával vette tudomásul.⁵²

A 19. században feleledő nemzeti érzület következtében a magyar nyelv ügye az 1821. szeptember 1-2. között megtartott egyetemes gyűlésen magyar szempontból érthető, nemzetiségi szempontból azonban igen sérelmezhető fordulatot vett. Abból a célból, hogy a magyar nyelv terjedését felsőbb oktatási intézményeikben elősegítsék, kimondták, hogy az a személy, aki 5 éven belül a magyar nyelvet nem tanulja meg, nem számíthat semmiféle javadalmazásra.⁵³ A magyar nyelv ügyében a Kollégium az 1830/31-es tanévben lépett jelentősen előre, amikor Greguss Mihály a statisztikát és a magyar történelmet a „*primaban*” magyar nyelven kezdte előadni. Ez a lépés később hagyománnyá vált, miután a Gregusst követő Vandrák András tovább folytatta azt.⁵⁴ A magyar nyelv az 1840-es években nyert jelentős teret az iskola falain belül. 1840-ben előbb az összes bölcsészeti tárgyat kezdték magyarul oktatni, majd 1842-ben az iskolai anyakönyvek vezetésénél is a magyar lett a hivatalosan alkalmazott nyelv. A folyamat 1845-ben érte el csúcspontját, amikor a teológiai tárgyak kivételével minden osztályban magyarul folyt a tanítás.⁵⁵

A tantervben nem történt ugyan jelentős változás, minden esetre meg kell jegyeznünk, hogy a Schedius-féle tanterv szükséges reformját felismerve – az evangélikusok egyetemes gyűlésének 1836. szeptember 1-jei határozata alapján – modernizálták a Kollégiumban oktatott tárgyak körét, újrászabályozva a teológiai, jogi és filozófiai osztályokban tanított tárgyak óraszámát.⁵⁶ Már e változtatás kivételessé tette Eperjest az evangélikus iskolák sorában, mivel a többi intézménytől eltérően – a zayugróci tanterv általános elfogadásáig – egyedül itt került sor a tanterv modernizálásra.⁵⁷

Az eperjesi Kollégium működését a szabadságharc megakasztotta. 1848-ban, a májusi vizsgákat követően, ősszel csupán 38 tanuló tért vissza az iskolába, akiket a belpolitikai helyzet okán még ugyanazon év novemberében hazaküldtek. A szabadságharc

⁵¹ SZÖGI, KÓNYA, *i. m.*, 54.

⁵² HÖRK, *i. m.*, 147.

⁵³ *Uo.*, 153.

⁵⁴ *Uo.*, 164.

⁵⁵ VANDRÁK, *i. m.*, 28.

⁵⁶ HÖRK, *i. m.*, 172.

⁵⁷ SZELÉNYI, *i. m.*, 158.

bukását követően a Kollégium épületét a katonaság számára lefoglalták, így az oktatás kezdetben a tanárok otthonában folyt, majd 1850-ig szünetelt.⁵⁸ Az *Entwurf*nak megfelelni akaró iskola átszervezte szerkezetét. Nyolcosztályos gimnáziumot szerveztek, de meghagyták, sőt 3 évre bővítették az iskola teológiai képzését, a jogi képzést viszont 1852-ben ideiglenesen megszüntették. A megszabott követelményeket teljesítő iskola így 1855-ben visszanyerte korábban elvett nyilvánossági jogát.⁵⁹

5. Az adatbázis forrásai

Az általam elkészített adatbázis, amelyet az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport az Eperjesi Egyetemmel közösen könyvalakban⁶⁰ jelentetett meg, 3795 felsőbb, ún. líceális tanulmányokat végzett diák adatait tartalmazza. Ebből a jelen dolgozathoz mintegy 2538 diák adatait használtam fel. A teljes adattár elkészültéhez az iskola fennmaradt anyakönyveinek, illetve más egyéb levéltári forrásainak feldolgozása vezetett. Ezek egyik része jelenleg az Eperjesi Állami Levéltárban, másik része az Országos Evangélikus Levéltárban található meg. Áttekintésükre szolgáljon tájékoztatásul a cikkünk végén található melléklet.

A következőkben az iskola hallgatóságának elemzését a 19. század első felére, azon belül is annak az 1804/05 és 1848/49-es tanévek közé eső időszakra vonatkozóan végzem el. Mint az a fentebb taglalt iskolatörténetből is kiderül, nem mesterséges korszakolással van dolgunk. A Kollégiumot kerületi iskolává nyilvánító döntés és a szabadságharc következtében beállott változások tiszta keretét adják a hallgatókra vonatkozó vizsgálatnak. Ebben az időszakban egy-két kivételtől eltekintve megszűnnek a korábbi korszakok levéltári forrásokban mutatkozó hiányosságai, és mind több, egymást kiegészítő adattal rendelkezünk a líceumi évfolyamok diákságáról. Lássuk tehát, kik is voltak a kollégium korábban tapasztalt háborításoktól mentes időszakának diákjai. Kezdjük elsőként a létszámok változásával!

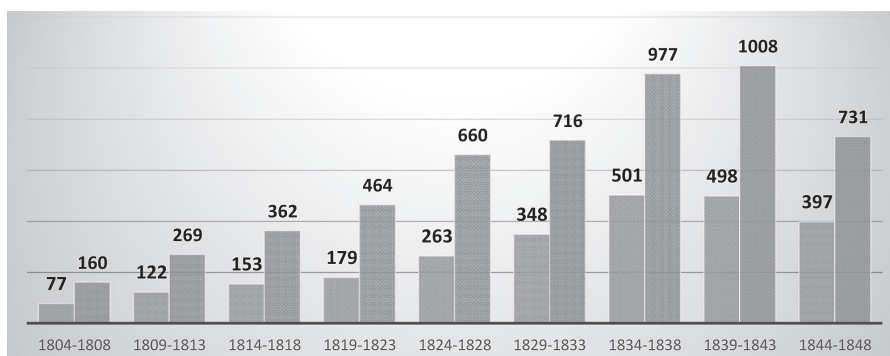
6. Hallgatói létszámok alakulása

Vizsgált periódusunkat a könnyebb ábrázolhatóság érdekében 5 éves időintervallumokra osztva ábrázoltam. Mint az látható, a rajta szereplő adatok kettősek. Az első érték minden diák első felbukkanását és ez alapján a líceumi képzésbe való bekapcsolódását jelenti, míg a második minden évben a felsőbb tudományokat hallgató ifjak összlétszámát.

⁵⁸ VANDRÁK, *i. m.*, 32.

⁵⁹ SZÖGI, KÓNYA, *i. m.*, 59.

⁶⁰ DUROVICS Alex, KÓNYA Péter, *Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói: 1667–1850*, Budapest, 2015.

1. ábra: Beiratkozások és hallgatói létszámok alakulása 1804–1848 között

A tiszai kerület kollégiumát látogató diákok számának emelkedésével az intézmény számokkal is kifejezhető presztízsének növekedését olvashatjuk ki az adatokból. A grafikon kiindulási értéke mindenképpen torz, mivel az 1806-os évhez kapcsolódik a kollégium levéltári forrásainak e korszakra vonatkozó egyik hiányossága. Ennek dacára megállapítható, hogy az első öt évben átlagosan 15,4 diák iratkozott be a kollégium líceumi osztályaiba, és ezek összlétszáma évente átlag 32 főt számlált. A következő öt évben (II. csoport) az előző intervallum hiányán felüli növekedést láthatunk, amennyiben azok arányszámai a beiratkozások kapcsán 24, összlétszám tekintetében pedig már 53 diákot jelentenek. A III. öt évben az arányszámok 30,6, illetve 72,4, ami hiányok nélküli emelkedést jelez. A II. öt év számaihoz hasonló egyenletes növekedést mutat a grafikon a következő évekre vonatkozóan is, egészen 1833-ig. A IV. és a V. csoport közt az arányok eltolódása 35,8–52,6 a beiratkozás és 92,8–132 az összlétszámok változásának tekintetében. Ezt a nagyobb mértékű emelkedést azután az 1829–33 közé eső 5 év számai mérsékelik. Ekkor átlag 69,9 beiratkozó érkezett líceumi képzésre, ami 143,2 diákot jelent évekre lebontva. Létszámok tekintetében az igazi emelkedést és így a líceumi oktatás népszerűségét mutató évek az intézmény 1834–38 közötti időszakára estek. Ekkor már átlag 100,2 beiratkozóval és összesen 195,4 hallgatóval számolhatunk, amely tendenciát a következő öt év számai is alátámasztják (99,6–201,6 fő/év). Érdekessége a VIII. csoport számainak, hogy az előző öt évhez képest, bár kis mértékben, csökkent a beiratkozott hallgatók aránya, az összlétszámok mégis növekedtek. Ennek logikus magyarázata, hogy a korábbi évek már beiratkozott diákjai megkezdték tanulmányaikat ebben az időszakban az előzőektől eltérően, tovább folytatták a kollégium falai között.

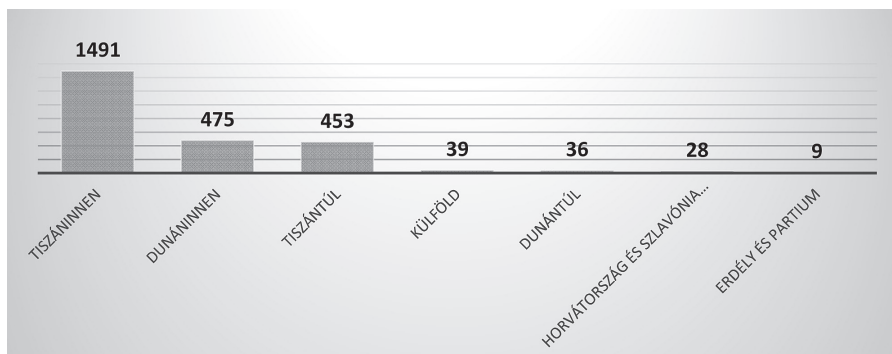
Ezt a ragyogóan emelkedő tendenciát akasztotta meg a szabadságharc és az azt követő zűrzavaros időszak évei, ahogy azt a grafikon értékeinek csökkenéséből is láthatjuk. A vizsgált korszak záró csoportjában az arányszámok változása a beiratkozások tekintetében 79,4, míg az összlétszámok esetében 146,2. Ezek közül az értékek közül az első az 1833 és 1834-es évek számaihoz közelíti a kollégiumot, míg az összlétszámok tekintetében a VI. csoporténak felel meg.

Összefoglalásként megállapítható, hogy az öt éves intervallumok összegei alapján az összlétszámok változása 1804 és 1819 között egyenletesen emelkedtek. A növekedés nagyobb volument az 1823 és 1828 közé eső évekre ért el, és 1834-től pedig még gyorsabb mértékű volt a növekedés. 1833 és 1838 között ez az emelkedés még dinamikusabbá vált. Ettől kezdve az intézményi létszámok egy magasabb szintet értek el, amely értékeiben messze kimagasló, és egyenletes emelkedést mutat. Ívét csupán az utolsó öt évben – a szabadságharc eseményeinek következtében – 1848-tól szünetelő oktatás alacsony értékei törik meg. A beiratkozások az összlétszámokhoz hasonló pályát rajzolnak ki, de értelemszerűen kisebb volumenű csúcspontokkal és törésekkel.

7. A hallgatók földrajzi megoszlásának vizsgálata

7.1. A diákság régiók szerinti megoszlása

Az adatbázis adatainak kerületi beosztását dr. Edelényi-Szabó Dénes: *Magyarország közigazgatási alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai* (Budapest, 1928) című munkája alapján végeztem. Ha az adatbázisban a diákok származási helyeit, illetve megyéit a korabeli Magyarország közigazgatási beosztása szerint vizsgáljuk meg, senkit sem fog különösebb meglepetés érni. Megállapítható, hogy az eperjesi iskola líceumi képzése elsősorban Felső-Magyarország, azon belül is a tiszáninneni egyházközség területén diákságának számára jelentett vonzó oktatási intézményt.

2. ábra: A diákság kerületek szerinti megoszlása 1804–1848

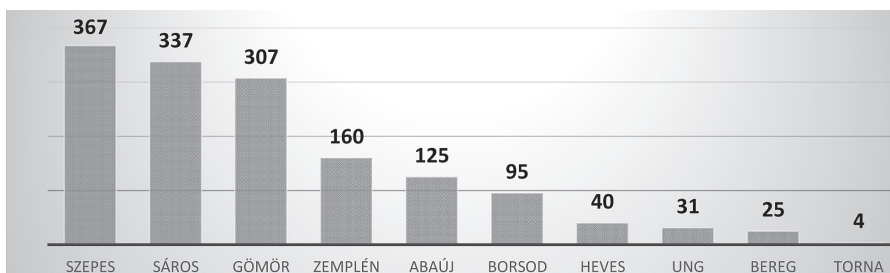
Az adatokból tisztán látszik, hogy a hallgatók abszolút többsége (1491 fő – 59%) érkezett a tiszáninneni kerület vármegyéiből. Ez az eredmény 1804-et követően könnyedén magyarázható azzal, hogy a tiszai evangélikus kerület ekkor vette komolyabb pártfogásába az intézményt, kerületi iskolájának kijelölve azt. Az azt megelőző időszakokban pedig feltehetőleg kedvező földrajzi elhelyezkedése tehetett vonzóvá a környék ifjúságának körében, valamint maga a tény, hogy Pozsony mellett Eperjes evangélikus iskolája tartozott a legrangosabbak sorába.

A táblázat második értéke is a Kollégiumnak a felső-magyarországi oktatási intézmények sorában betöltött fontos szerepére utal. A dunáninnyi kerületben természetesen az iskola nem vehette fel a versenyt a pozsonyi líceummal, de ettől függetlenül így is jelentős számú diákságot vonzott onnan (475 fő – 19%). Új eredménynek tekinthető az a tény is, hogy a tiszántúli kerületből csaknem a dunnáninnyihez hasonló mértékben (453–17,85%) érkeztek hallgatók Eperjesre.

A többi adat közül érdekes, hogy kisebb számban a Dunántúl területéről is érkeztek diákok az intézménybe, annak ellenére, hogy esetükben a kedvezőtlen földrajzi távolság jelentősen megnövelhette tanulmányaik költségét. Az iskola diákjainak sorában időszakunkban 39 olyan diákkal találkozhatunk, akik nem az egykori Magyar Királyság területéről érkeztek. Feltételezhető nemzetiségük alapján, hogy többségük német és cseh lehetett, de akadtak köztük lengyelek, beloruszok és morvák is.

7.2. A tiszáninnyi kerület megyéi

Csak a tiszáninnyi kerület vármegyéire szűkítve a kört, sokkal szemléletesebbé válik az iskola líceális hallgatóinak területi megoszlása. Időszakunk diákságának több mint 58 százaléka származott e régió vármegyéiből. Ezekben nem csupán az egyes vármegyék közelsége fontos tényező, de evangélikus közösségeiknek nagy lélekszáma is. Különösen ez utóbbinak ismeretében érthető meg, miként történhetett, hogy a táblázatunk első helyén – az iskolának otthont adó Sáros megelözve – Szepes vármegye áll. Táblázatunk harmadik helyére a Sáróstól távolabb eső, Szepessel egykor délen határos Gömör vármegye került. E három megye együttesen a kollégiumi diákságnak több mint 67 százalékát alkotta. Rajtuk kívül vannak még nagyobb arányban diákokat küldő térségek, mint például a Sárossal keleten határos Zemplén, illetve a délen határos Abaúj, valamint a tőle messzebb eső Borsod vármegyék, a diákság volumenében azonban ezek csak közbülső kategóriát képviselnek. Az onnan jövők együttes aránya meghaladja a 25 százalékot. A hallgatói létszámok alakulása alapján táblázatunk utolsó 4 vármegyéje alkotja a harmadik és egyben utolsó csoportot a kerület vármegyéiből. A Hevesből, Ungból, Beregből és Tornából érkezett hallgatók együttes száma is csupán öt fővel haladja meg a táblázatunk 6. helyén álló Borsod vármegyét.

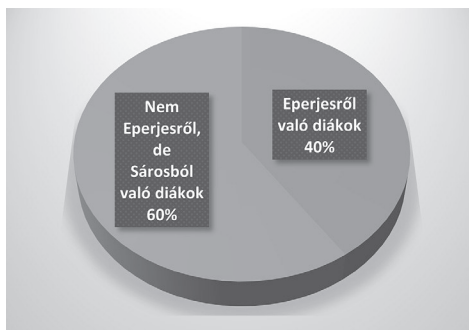
3. ábra: diákok a Tiszán innyi kerület vármegyéiből

7.3. A Sáros megyei diákok megoszlása

A dolgozat soron következő táblázata jól mutatja, hogy az eperjesi iskola Sáros megye számára sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mintsem, hogy az iskolát egyedül székhelye oktatási intézményének tarthassuk.

Ezt a tényt számszerűsítve megállapíthatjuk, hogy az előző táblázatban is ábrázolt 337 Sáros megyei diák közül csak 136-an érkeztek időszakunkban magából Eperjes városából, míg a többiek, mintegy 201-en, kisebb vidéki településekről, illetőleg a megyében jelentős településnek

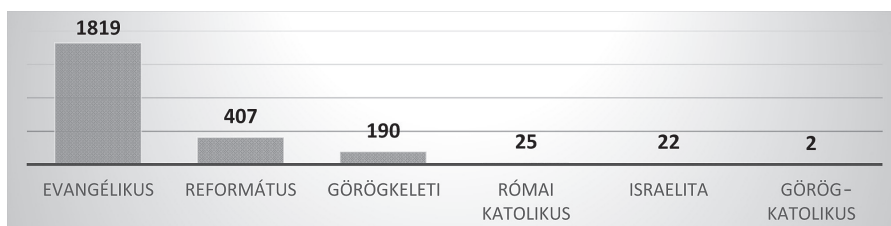
számító Bártfáról és Kisszebenből. Ennek ténye összhangban áll az eddigi táblázatok adataival, az iskola kerületi jellegével és az intézménytörténeti munkák feljegyzéseivel. Ez utóbbiakban ugyanis minden esetben szerepel annak ténye, hogy a Kollégium fennállása során minden esetben számíthatott a térség evangélikus közösségének anyagi támogatására. E befolyt jövedelmek nagyrészt a „vidék” nemességétől, a tehetősebb városi polgárság adományaiból és nem utolsósorban a kerületi egyház gyűjtéseiből álltak. Jótékonyáguk érthető, hiszen jogban és teológiában képzett emberekre legalább annyira volt szüksége a megye közösségének, mint ahogy a városnak magának.

4. ábra: Diákok megoszlása Eperjes és megyéje között

8. Felekezeti megoszlás

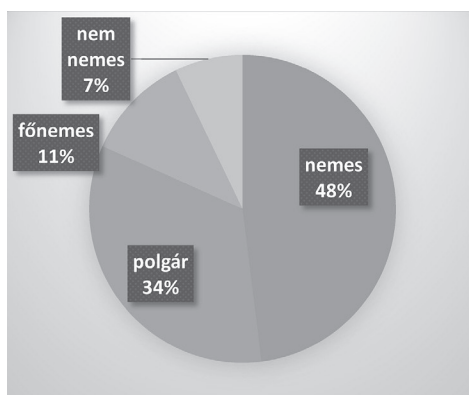
Az esetek 97,12 százalékában van adatunk a diákság felekezeti megoszlásáról. Ez szám szerint 2465 hallgatót jelent, és csak 73 diákról nincs ilyen információnk. A meglévő adatok alapján kijelenthetjük, hogy 1819 fővel, vagyis több mint 73,79 százalékkal az evangélikus felekezethez tartozó diákok teszik ki a hallgatóság abszolút többségét. Őket követik a reformátusok 407 fővel (16,51%), valamint a görögkeletiek 190 fővel (7,71 %). A többi felekezet közül a katolikus (1,01%) és az izraelita vallású (0,89%) diákok együttesen az összes ismert diák kevesebb mint 1,85 százalékát teszik ki, míg a görögkatolikusok (0,08%) aránya alig mérhető.

5. ábra: Diákok felekezeti megoszlása 1804–1848 között

9. A diákok társadalmi megoszlása

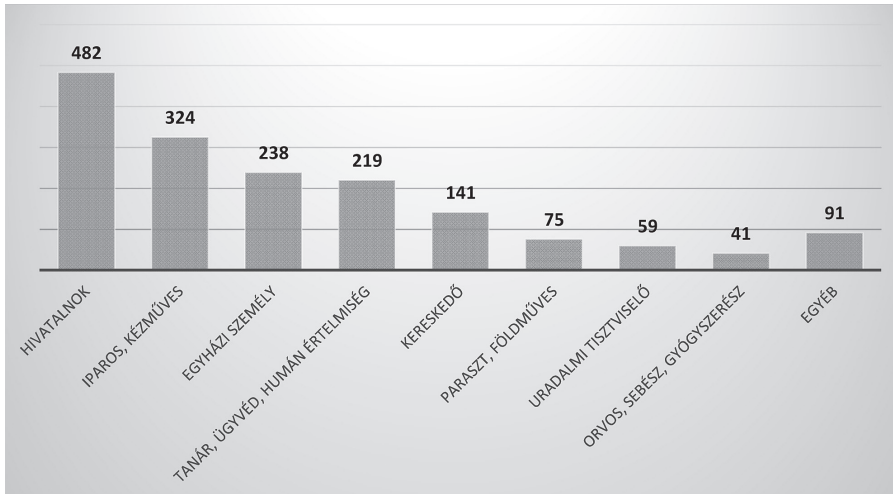
Elég adattal rendelkezünk vizsgált időszakunkban ahhoz, hogy reálisnak mondható képet adjunk az iskolai diákság társadalmi megoszlásáról. A líceumi „tanfolyam” hallgatóinak több mint 53 százalékáról van ilyen adatunk. A diákok társadalmi állásának minden egyes latin és magyar meghatározását nagyobb kategóriákba soroltuk a könnyebb áttekinthetőség érdekében. Összesen négy ilyen, egymástól viszonylag jól elhatárolható csoportot különböztethetünk meg, amelyeknek egymáshoz viszonyított arányát a 6. ábra mutatja. Ezen jól látható, hogy időszakunkban is meg-

6. ábra: Diákok társadalmi megoszlása 1804–1848

maradt az immár kerületi főiskolaként működő eperjesi kollégium hagyományosnak mondható közönsége. A városi polgárság, illetve a vidéki nemesség aránya domináns, hisz külön-külön is jelentősnek mondható arányuk együttesen abszolút többséget, a diákság 82 százalékát jelenti. Mindenképpen érdekes a főnemesség az intézmény jellegéhez viszonyított magas aránya, amennyiben feltételezzük, hogy számukra – ha nem csupán címek birtokosai voltak – a kezdetektől nyitva állt az út ahhoz, hogy tanulóyaikat a korszak rangos protestáns európai egyetemlein kezdjék meg. A polgárság kategóriájába be nem került, és ezért a nem nemes elnevezéssel csoportosított szegényebb rétegek 7 százalékos arányukkal a negyedik és egyben legkisebb kategóriát képviselik. Jelenlétük az iskola falain belül nem rendkívüli, hiszen a protestáns egyházak mindig is nagy gondot fordítottak a szegény, de jó képességű diákok képzésére.

9.1. Szülők foglalkozásszerkezet szerinti megoszlása

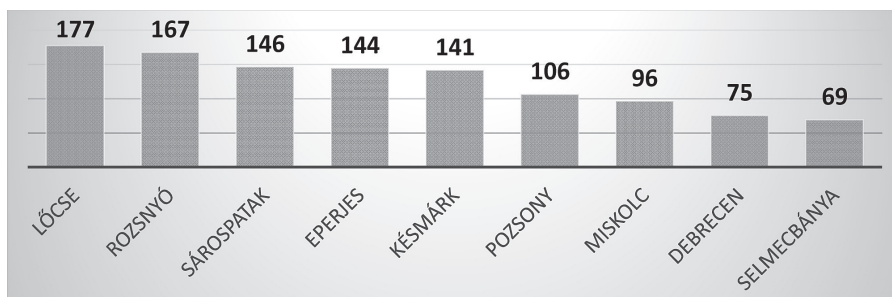
7. ábra: Szülők foglalkozásszerkezet szerinti megoszlása 1804–1848 között

A dolgozat korábbi fejezeteiben írottak egy részének alátámasztását láthatjuk a fenti, 7. ábrán. Nevezetesen, megmutatkozik azon foglalkozáscsoportok aránya, akik biztosítva látták gyermekeik bölcsészeti, jogi és teológiai képzését az eperjesi intézményen belül. A különféle hivatali tisztségek betöltői mellett az elsők között találjuk az iparosokat, valamint az evangélikus egyház lelkészeit is. A hivatalnokok közt a nemesek (54,75%) és a főnemesek (39,54%) aránya a döntő, míg 15 fővel a polgárság alig valamivel haladja meg az 5 százalékot. Iparosok legnagyobb arányban Szepes, Sáros, Gömör, Liptó és Zemplén megyéből küldték fiaikat (68,52%). A kategóriára általánosan igaz, hogy abban a polgárság aránya magas, több mint 84 százalék, míg az iparból élő nemesség aránya 12 százalék felett van. E két kategória bemutatása mellett, hozzávéve ahhoz az egyházi személyeket is, a táblázaton ábrázolt első három csoport az összes ismert ilyen adat több mint 62 százalékát teszi ki. Ennek tudatában kijelenthetjük, hogy az első három kategóriában lényegében az intézmény mindenkori pártfogó családait láthatjuk.

A táblázat arányai döntően egy lassan, de biztosan átalakulóban lévő kor jeleit mutatják. Így például a humán értelmiség (13,11%) magasabb, illetőleg az uradalmi tisztviselők (3,53%) korábbi időszaktól eltérő és csökkenő tendenciát mutató számai mindennek bizonyosságát adják.

10. A diákság előiskolái

Mint a legfontosabb és legmagasabb szintű evangélikus felsőoktatási intézmények egyike a korszakban, Eperjes kedvelt célpontja volt egyrészt a csak gimnáziummal rendelkező evangélikus településekről érkező hallgatóknak, másrészt hírneve és maga a város földrajzi közelsége okán magához vonzotta más felekezetű – jórészt református – iskolák diákságát is. Az adatbázisban 1536 diáknak ismerjük az előiskoláját, amely az összes hallgató több mint 60 százalékát jelenti.

8. ábra: A Kollégiumba érkezett diákok előiskolái 1804–1848 között

A fenti ábrából jól látszik, hogy bár közös tanrendek híján az egyes evangélikus intézmények közt az átmenet sok esetben együtt járt a korábban már hallgatott órák megismétlésével, mindezek ellenére számos esetben került sor iskolaváltásra a 19. század első felében. Táblázatunk nem csupán az egyes diákoknak a líceumi osztályok végzése alatt bekövetkezett iskolaváltását mutatja, de magában foglalja az adott tanuló korábbi – alacsonyabb osztályok anyakönyveiben rögzített – intézményváltását is. Ezek oka egyrészt származhatott az élethelyzetben (költözés, elszegényedés), családi állapotban (szülő halála és gyám kijelölése) bekövetkezett változásokból és természetesen a tradicionális oknak számító intézményi hírnévből. Ez utóbbi szerint az egyes diákok az alapján is megválaszthatták oktatásuk színhelyét, hogy éppen melyik iskola mutatkozott képességeik és tudásuk kibontakoztatására legmegfelelőbbnek. Az adatok nem minden esetben határozták meg pontosan az iskolát, többnyire megelégedtek az iskola városának megjelölésével, azonban a felekezeti arányoknál ismertetett értékek szerint nem lehet kétséges, hogy ezek esetében evangélikus és református intézmények jöhetnek elsősorban számításba. A táblázatban ábrázolt 1536 diákból csupán 144 esetében tudjuk biztosan, hogy tanulmányaikat Eperjesen kezdték meg, míg a többi 1392-nél egyéb intézményben kezdődött meg az egyes diákok oktatása. Jelentős evangélikus és református központok láthatóak a táblázaton. Előbbiek szempontjából kiemelendő Lőcse (177 fő), Késmárk (141 fő), illetve Pozsony (106 fő) és Selmecebánya (69 fő) rangos helyezése, míg a református központok közül Debrecen és Sárospatak, illetve ezek partikulái érdemelnek figyelmet. A többi diák a mintegy 79 további intézmény között váltakozó arányban oszlik meg, de ezek bemutatásától itt most el kell tekintenünk.

11. Összegzés

A rendelkezésre álló információkat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az eperjesi iskola mint felsőoktatási jelleggel bíró intézmény, igen jelentős szerepet töltött be a felső-magyarországi oktatás történetében. Az iskola a 19. század első felében mindvégig meghatározó tudott maradni. Hatása kisugárzott a környező régiókra, oktatása pedig döntően az evangélikus nemesség és polgárság fiataljai számára adta meg a későbbi karrier befutásához szükséges ismereteket.

Melléklet

Az adatbázishoz elkészítéséhez felhasznált források:

SA. Presov, EKP, č. 240 <i>Matricula scholae Eperiensiensis evangelicae</i> (1721–1761)
SA. Presov, EKP, č. 241 <i>Matricula Classis secundae</i> (1767–1836)
SA. Presov, EKP, č. 242 <i>Matricula</i> (1795)
SA. Presov, EKP, č. 243 <i>Conspectus Tabellaris status personalis Collegii</i> (1815–1819)
SA. Presov, EKP, č. 244 <i>Matricula Universae Juventutis ILL. Collegii District. Evang. Aug. Conf. Eperiess</i>
SA. Presov, EKP, č. 245 Matrika Studentov Kolégia
SA. Presov, EKP, č. 246 <i>Matricula Juventutis Studiosae in Collegio Distr.</i>
SA. Presov, EKP, č. 248 Az eperjesi evang. egyházkerül. Collegium Anyakönyve 1840/41-től 1870/71-ig
SA. Presov, EKP, č. 254–256 <i>Conspectus examinis aniversarii publici</i>
SA. Presov, EKP, č. 257–263 <i>Informatio de scholastica Juventute Collegii Distr. Evang. Aug. Conf. Eperiensiensis</i>
Országos Evangélikus Levéltár, Tiszaker., 145. doboz, (VI. 2) Eperjesi Kollégium: Tanulók katalógusa 1761–1793
Elias LADIVER, <i>Eleazar constans</i> , Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, RMK II. 1123
Elias LADIVER, <i>Papinianus tetragonos</i> , Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, RMK II. 1185

Áttekintő táblázat

	I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport	V. csoport	VI. csoport	VII. csoport	VIII. csoport	IX. csoport
	1804–1808	1809–1813	1814–1818	1819–1823	1824–1828	1829–1833	1834–1838	1839–1843	1844–1848
Beiratkozások 5 éves átlaga fő/év	15,4	24,4	30,6	35,8	52,6	69,6	100,2	99,6	79,4
Összlétszámok 5 éves átlaga fő/év	32	53,8	72,4	92,8	132	143,2	195,4	201,6	146,2

9. ábra: Beiratkozások és összlétszámok arányának változása